

Acta Psychologica Tyrnaviensia

21

25. výročie Katedry psychológie FF TU
na obnovenej Trnavskej univerzite (1992-2017)

TRNAVA 2017

Inteligencia v kontexte múdrosti

IMRICH RUISEL

Ústav experimentálnej psychológie SAV, Bratislava

1 Inteligencia

Pred vyše dve tisíc rokmi čínsky filozof a vojvodca Sun Tzu vyslovil názor: „*poznánie je sila, ktorá umožňuje múdrym dobýjať svet bez prelievania krvi a dokazovať skutky, ktoré prekonávajú všetkých ostatných*“. Vývin svetového spoločenstva v poslednom období mu dáva za pravdu. Hospodársky a psychologicky sa najrýchlejšie rozvíjajú štáty, ktoré sa opierajú o moderné myslenie, o inteligenciu politických a ekonomických vodcov, o zručnosť výkonných pracovníkov a optimálne využívajú informácie pri organizovaní sociálneho a ekonomického usporiadania spoločnosti. Ide o poznatky, ktoré nie sú medzi jednotlivými kultúrami prenosné a je nevyhnutné ich získavať v konkrétnych sociálnych a ekonomických podmienkach. Preto ich nie je možno mechanicky prenášať medzi obyvateľmi ekonomicky vyspelých krajín s tradičným vzdelávacím systémom a ľuďmi s rozdielnymi podmienkami dlhodobého vývoja. Avšak ich príklad naznačuje, že aj v úplne odlišných ekonomicky – sociálnych podmienkach žijú samostatné bytosti, ktoré pozorujú a predvídajú svet okolo seba, formulujú hypotézy, plánujú, experimentujú, realizujú závery a prostredníctvom získaných poznatkov formujú realitu alebo sa jej aktívne či pasívne prispôsobujú. Často prekračujú dané informácie, využívajú získané poznatky o vonkajšom svete i prekračujú svoje limity. Preto aj bádatelia venujú trvalú pozornosť výskumu takých kognitívnych procesov ako sú myslenie, riešenie problému, rozhodovanie, inteligencia, tvorivosť a múdrosť. Najmä múdrosť je zrkadlo, v ktorom sa odráža obraz celoživotného poznávania človeka.

Na druhej strane vonkajším symbolom úspechu a kvality sa stáva práve inteligencia. Úspech v modernej spoločnosti je podmienený vyšším vzdelaním, ktoré predpokladá primeranú úroveň inteligencie. Zníženie inteligencie, či už následkom mozgového poškodenia alebo sociálne zanedbaného

prostredia pravdepodobnosť úspešného uplatnenia výrazne znižuje. Nie div, že úlohu ľudskej inteligencie vyzdvihuje aj informačný vek a reklama. Preto napríklad podľa reklamy firmy Hedgren inteligentní ľudia by mali kupovať jej kožené výrobky. Časopisy pre mládež ponúkajú svojim abonentom počítačové hry. Inteligencia neraz súvisí aj s politickými postojmi. Odlišné postoje automaticky vyvolávajú pochybnosti o úrovni osobnej inteligencii. Avšak ani inteligentný človek nie je dostatočne imúnny voči predsudkom a netolerancii. Už grécka civilizácia napriek nesporným kultúrnym prínosom svojich slobodných občanov naznačovala aj svoje tienisté stránky. Neraz pohrdala nielen barbarskými menšinami, ale aj značnou časťou vlastných obyvateľov, ktorých pokladala za menejcenných. Ani dnes inteligentný človek nie je vždy osobnosťou s kladnou sociálnou i mravnou orientáciou-

Je zrejmé, že pri analýze inteligencie nestačí venovať pozornosť len vzťahom medzi abstraktnými pojmami, prípadne biologickým a fyziologickým základom poznávania. Je nutné skúmať aj historické, sociálne, vývinové, emočné, morálne, antropologické, kultúrne a ekonomicky – spoločenské súvislosti. Do značnej miery je potrebné venovať pozornosť aj analýze dedičnosti a prostredia, to jest problematike, ktorá sa tešila nielen pozornosti vedcov, ale aj panovníckych rodov bez ohľadu na historické obdobia alebo geografickú lokalitu.

Preto každý záujemca o problematiku inteligencie by sa mal popri moderných koncepciách zaujímať aj o historické korene poznávania. Pri ich štúdiu si pozorovateľ nevdojak pripomenie parafrázu výroku gréckeho básnika Archilocha podľa britského historika vedy Irvinga Berlina : „*Líšky poznajú veľa vecí, ale ježkovia jednu veľkú vec*“. To znamená, že ľudia majú zväčša na výber. Buď ich láka riešenie väčšieho množstva problémov, ktoré sú však povrchné (líšky), alebo uprednostňujú len menej tém, avšak riešia ich výrazne dôkladnejšie a hlbšie (ježkovia). Práve filozofické úvahy o podstate poznávacích schopností a inteligencie spájajú spoločné úsilie ježkov a líšok.

V počiatkoch ľudskej existencie zdokonaľovanie výroby nástrojov viedlo k formovaniu abstraktného myslenia. O tom svedčia nielen znaky na nástrojoch a kameňoch, ale aj jaskynné kresby, napríklad ukážky paleolitického umenia z francúzskej jaskyne v Lascaux, ktoré vznikli približne pred 25000 rokmi. Tieto kresby ilustrujú kvalitatívny zlom vo vývine ľudskej inteligencie. Abstrahovanie vizuálnych vzorov z prostredia a ich grafické vyjadrenie je poznávacou schopnosťou vyššej úrovne. Aj preto možno vysloviť predpoklad, že dejiny ľudstva sú v podstate dejinami ľudskej inteligencie.

Ďalší vývin abstrakcie bol priamo spojený s vývojom reči. Napriek tomu, že jej počiatky sa skrývajú v šerosvite dejín, reč a úsilie o jej grafické

zobrazenie naučili ľudstvo dve základné intelektové aktivity, to jest písať a čítať. Ich pomocou človek plánoval a konkretizoval svoje činnosti, uvedomoval si priebeh času a priestoru, oslobodzoval sa od pôsobenia okamžitých a náhodných vplyvov. Tak formoval svet ideí.

Ako je známe, súčasná civilizácia sa zrodila v horách severnej Mezopotámie a v egyptských údoliach pozdĺž rieky Nílu. V týchto oblastiach vznikali aj prvé vzdelávacie inštitúcie slúžiace k zvyšovaniu inteligencie. Ba zachovala sa aj soška sumerského pisára Ipum-Sara, prvého profesionála, ktorý sa živil svojou inteligenciou.

Samotný pojem inteligencie sa plne rozvinul v latinskom kultúrnom okruhu ako *intellegentia* a *acumen*. Zatiaľ čo prvý pojem vyjadruje skôr chápanosť a znalosť, druhý sa týka viac pružnosti a rýchlosti myslenia (dôvtip, vtipnosť, ale aj úskok a lešť). S určitým nadsadením možno konštatovať, že už v tomto období sa formovalo rozdielne chápanie inteligencie v teoretickej i praktickej forme (nepriaznivé okolnosti neraz prinútili inak charakterného človeka, aby použil svoje schopnosti aj ľstivým alebo úskočným spôsobom). Preto sa uvažuje o pôsobení tzv. machiavellistickej inteligencie).

Základom moderného racionalizmu, na ktorom je postavená súčasná civilizácia, je súčasný sokratovský intelektualizmus. Filozof Platón múdrosť a rozumnosť zaraďoval medzi základné cnosti. Pre Aristotela je znakom múdrosti skutočný charakter človeka a spôsob, akým sa prejavuje pri slobodnom rozhodovaní. Augustín rozlišoval medzi múdrosťou a poznaním. Tomáš Akvinský opisoval cnosti intelektuálne a morálne. Erazmus Rotterdamský v metafore o Alkibiadových silénach vyzdvihol úlohu skutočnej múdrosti, ktorá neraz pôsobí v skromných a nenáročných podmienkach.

Na význam inteligencie upozorňovali najmä novovekí filozofi. Napríklad Michel de Montaigne prisudzoval inteligentnejším ľuďom potrebu hľadať vedomosti a pravdu. Juan Huarte klasifikoval typy rozumových schopností. Francis Bacon analyzoval omyly, ktorých sa ľudia dopúšťajú pri poznávaní. Thomas Hobbes veril, že inteligentnejší ľudia pohotovejšie postihujú podobnosti i rozdiely v rôznych situáciách. Blaise Pascal hovoril o precíznej i matematickej inteligencii. Podľa Johna Locka bystrejší ľudia si pohotovejšie vybavujú informácie z pamäti. Adam Smith usúdil, že rozdiely medzi ľuďmi vyplývajú z práce, ktorú vykonávajú. Immanuel Kant diskutoval o kreatívnej a imitatívnej inteligencii. John Stuart Mill vyzdvihol originalitu ako významnú súčasť inteligencie. William James uvažoval o úlohe asociačnej schopnosti.

1.1 Teoretické a praktické v psychológii

Ako je všeobecne známe, psychológia získala samostatnosť od filozofie až v 19. storočí, keď vznikla psychologická profesia. Až do konca storočia mala akademický charakter a venovala sa základnému výskumu. Praktické aplikácie a profesionalizácia začali až v 20. storočí. Tento proces prebieha v dejinách vedy zväčša prostredníctvom dvoch etáp. Najskôr vznikajú základné teórie, na ktoré nadväzujú ich praktické aplikácie. Ako príklad možno uviesť využívanie LASERA. Do 60. rokov slúžil na ilustráciu Einsteinovho zákona radiácie. Po demonštrácii základného javu vznikla špeciálna technológia, ktorá umožnila využitie javu na praktické účely.

Pri skúmaní inteligencie však nastala odlišná situácia. Napriek tomu, že teoretická podstata inteligencie sa ešte len formovala, vznikali už prvé testy inteligencie, ktoré sa hojne používali pri výberoch jednotlivcov v rôznych oblastiach praxe. Aplikácie výrazne predbehli základný význam, z čoho vyplývali aj mnohé nedorozumenia. Po takmer storočnom používaní inteligentných testov sa znova emotívne diskutuje o ich užitočnosti; najmä o tom, nakoľko výkon v testoch súvisí s riešením mentálnych problémov a či možno podľa testových výkonov predpovedať úspešnosť jednotlivca v rôznych oblastiach praxe.

Nezávislosť medzi základnou a aplikovanou psychológiou má však pomerne hlboké korene. Vyplýva z dvoch odlišných tradícií európskej filozofie. Ide o tradície pragmatické a ontologické. Zatiaľ čo aplikované odvetvia súvisia s pragmatickou tradíciou, základné teoretizovanie nadväzuje na ontologickú tradíciu. S týmto vymedzením sa možno stretnúť aj pri štúdiu inteligencie. Na jednej strane vedci analyzujú podstatu psychických procesov, ktoré ovplyvňujú kvalitu poznávacích výkonov a súčasne študujú inteligenciu ako regulátor správania v reálnych situáciách každodenného života.

Praktická inteligencia sa vymedzuje ako schopnosť jednotlivca riešiť „zle“ (to jest neurčito alebo nepresne) definované problémy každodenného života, pre ktoré nie sú jednoznačné riešenia. Praktický prístup zameriava pozornosť na schopnosť jednotlivca konať v súlade s externým svetom sociálnych štruktúr a úspešne riešiť problémy podľa aktuálnych požiadaviek, zvládať prekážky, nadväzovať a udržiavať interpersonálne vzťahy a väzby, alebo presne interpretovať zámery iných ľudí. Významnou časťou praktickej inteligencie sú skryté poznatky, ktoré sa získavajú pri riešení problémov v každodennom živote a nie sú zahrnuté v školskom vzdelávaní. Často sa opierajú o intuíciu. Každodenná slangová komunikácia tiež niekedy presvedčivo ilustruje „*bystrosť ľudí z ulice*“. Vyjadruje praktickú expertnosť, vrátane

aktivít rôznych domácich majstrov – všeu melcov napriek tomu, že nemajú žiaduce vzdelanie a prípravu.

Koncepcia sociálnej inteligencie prispieva k pochopeniu faktu, že inteligencia okrem individuálnej úrovne, zameranej na využívanie stratégií a poznatkov jednotlivca, predpokladá i existenciu sociálnych vzťahov a inštitúcií, ktoré sprostredkovávajú ich získavanie. Dôraz sa kladie najmä na analýzy empatie a sociálnej citlivosti. Empatia predstavuje schopnosť vcitovania, citovú indukciu, emocionálnu rezonanciu, „*nakazenie*“ sa emóciami. Pokladá sa aj za určitý typ emocionálnej identifikácie, prípadne emocionálne napodobňovania, alebo prenesenia „*seba*“ do „*iných*“. Plní dôležitú úlohu pri analýzach správania iných. Týka sa aj schopnosti manipulovať s reakciami ľudí v okolí. Presnosť predvídania správania obsahuje aj očakávanie reakcií na vlastné aktivity. Táto schopnosť umožňuje jednotlivcovi ľahšie dosiahnuť žiaduci efekt v sociálnych situáciách. Pozornosť sa venuje aj spôsobu, akým si ľudia utvárajú závery o iných, ako aj platnosti týchto záverov.

So sociálnou inteligenciou úzko súvisí aj tzv. machiavellistická inteligencia. Je odvodená od florentského dvorana Nicola Machiavelliho, ktorý sa stal symbolom stratégie sociálneho správania, slúžiaceho na dosahovanie osobných cieľov či už pri výkone povolania, v rodinnom živote alebo v hrách vyžadujúcich formovanie spojenectiev. Ľudia s vysokou machiavellistickou inteligenciou v styku s inými ľuďmi nepodliehajú emóciám, neorientujú sa na želania, ale na fakty a snažia sa okolie prispôbiť svojim zámerom. Za úspechy vďaka chladnokrvnej racionalite a iniciatíve. V sporoch obvykle stoja na víťaznej strane.

Výskumy v rôznych kultúrach naznačujú, že inteligencia ako schopnosť (uplatňovaná aj v školských podmienkach) pomerne úzko súvisí s praktickým využívaním získaných poznatkov, to jest, nakoľko je jednotlivec schopný získané poznatky a schopnosti úspešne využiť v prospech komunity, v ktorej žije. Tieto zásady užitočnosti ovplyvňujú aj prežívanie niektorých menšinových skupín.

Emočná inteligencia sa odvodzuje od plnenia požiadaviek v rámci viacerých problémových okruhov, najčastejšie analyzujúcich sebauvedomenie, sebamotiváciu, vytrvalosť, kontrolu impulzov, reguláciu nálad, empatiu, nádej alebo optimizmus. Ide o to, nakoľko jednotlivec berie do úvahy schopnosti, ktoré sú rozhodujúce pre prežívanie šťastia a úspechu jednotlivca a harmóniu spoločnosti. Týka sa kompetencií, ktoré síce nie sú závislé od IQ, ale podstatne ovplyvňujú úspech na pracovisku, ako aj sociálne a intímne vzťahy s okolím. Goleman (1995) očakáva, že ľudia s vysokou emočnou inteligenciou lepšie zvládajú ťažkosti bežného života ako sú neprimeraná

agresivita, poruchy výživy, depresivita a alkoholizmus. Predpokladá, že ľudia možno naučiť spoznávať svoje emócie a chápať vzťahy s inými, prejavovať väčšiu toleranciu k frustráciám a efektívnejšie ovládať hnev, intenzívnejšie sa zameriavať na rôzne úlohy a brať do úvahy názory iných ľudí. Očakáva tiež, že ak ľudia presnejšie vnímajú, hodnotia a prejavujú svoje emócie, konajú aj v súlade so svojou inteligenciou. Tým, že prostredníctvom emócií kontrolujú svoje myslenie, učia sa emócie regulovať.

Doposiaľ uvedené koncepcie, či už inteligencie akademickej, praktickej, sociálnej alebo emočnej, sa orientujú najmä na poznávacie aspekty ľudskej existencie. Ale medzi odborníkmi zameranými na výskum inteligencie je možné stretnúť aj s úvahami o morálnych stránkach využívania týchto schopností. Určité problémy vyvoláva najmä fakt, že uvedené formy inteligencie nemajú smer a preto môžu byť rovnako efektívne pri pozitívnych i negatívnych aktivitách (či už pri príprave ničivého atentátu alebo organizáciou aktivít, ktoré zachraňujú životy mnohých ľudí). Rozhodnutia vedúce k voľbe pozitívnej hodnotovej orientácie sú ovplyvňované najmä vysokou morálnou inteligenciou.

Morálna inteligencia zahŕňa schopnosť nielen morálne uvažovať, ale sa aj správať. Morálne správanie vyžaduje analýzu, porozumenie a empatiu, pričom medzi jednotlivými posudzovateľmi sa neraz vyskytujú značné individuálne rozdiely. Výskumy z rôznych kultúr naznačili univerzálnu platnosť viacerých kritérií: je to zmysel pre spravodlivosť, pre povinnosť alebo zodpovednosť voči ostatným, prípadne dôstojnosť a sebaovládanie. Sklon konať morálne môže mať dva ciele. Morálne správanie na jednej strane uspokojuje potrebu sebaúcty a na druhej reflektuje potrebu naznačiť sociálnemu okoliu záujem o riešenie ich problémov.

Podľa Hassa (1999) pojem morálnej inteligencie naznačuje, že človek by mal používať morálnu zložku svojej bytosti inteligentným spôsobom. Morálne konanie vyžaduje analýzu, porozumenie a empatiu. Vhodné správanie môže zabrániť neuvážanému emočnému prejavu alebo malichernej pomste, ktoré prinášajú len chvíľkové uspokojenie. Dôležitú úlohu zohráva subjektívne presvedčenie o spravodlivosti. Morálne inteligentní jednotlivci pociťujú zodpovednosť za iných ako osobnú povinnosť. Okrem toho sa za všeobecne uznávanú morálnu hodnotu pokladá dôstojnosť (nielen vlastná, ale aj ostatných). Súčasne sa predpokladá, že morálne inteligentný človek sa vyznačuje sebaovládaním. A morálne vlastnosti osobnosti často výrazne ovplyvňujú aj smerovanie inteligencie. Vysoká úroveň inteligencie ešte nemusí automaticky viesť k inteligentnému správaniu.

V súčasnosti sa intenzívne diskutuje aj o existencii spirituálnej inteligencie. Napríklad King a DeCicco (2010) definovali spirituálnu inteligenciu ako množinu adaptívnych mentálnych kapacít, ktoré prispievajú k sebauvedomeniu, integrácii a vnútorným aplikáciám nemateriálnych a transcendentálnych aspektov jednotlivcovej existencie a vedú k výstupom, ktoré prehlbujú existenčnú reflexiu, rozširujú vlastné prežívanie a aktivujú uvedomenie si transcendentného obrazu seba, ako aj nadvlády spirituálnych stavov v prežívaní.

Je všeobecne známe, že schopnosti rôzneho druhu - atletické, hudobné, umelecké i intelektuálne sa v rodinách pravidelne (ale nie vždy) opakujú. Prečo? Dedia sa po predkoch, alebo sa formujú v rodinnom prostredí výchovou. Preto je pri rozvoji schopností dieťaťa nevyhnutné venovať rovnakú pozornosť oboj zložkám - dedičnosti i prostrediu. Platí to aj pre inteligenciu. Dedičnosť je proces, ktorý zabezpečuje biologickú podobnosť až zhodnosť znakov medzi rodičmi a ich potomkami. Významne sa prejavuje najmä v spoločnostiach s pomerne homogénnym prostredím. Vplyv dedičnosti a prostredia sa študuje prostredníctvom výskumov so súrodencami, dvojčatami (jednovaječnými i dvojvaječnými) a s adoptovanými jednotlivcami. Empirické výskumy potvrdzujú, že inteligenciu ovplyvňuje pomerne rovnomerne dedičnosť i prostredie. Pričom pojem prostredia zahŕňa široký rozsah vplyvov, či už biologických, ale aj sociálnych. Biologické faktory, medzi ktoré patrí výživa, toxické substancie, rôzne stresory pred a po narodení dieťaťa, môžu inteligenciu znižovať. Úroveň inteligencie však podlieha i sociálnym vplyvom, medzi ktoré patrí sociálny status rodiny, úroveň kognitívnej stimulácie, kvalita rodinného prostredia a podobne. Školské prostredie rozvíja skôr abstraktnú inteligenciu, zatiaľ čo praktická inteligencia sa rozvíja najmä mimoškolskými aktivitami. Deprivujúce, zanedbané alebo málo podnetné prostredie môže inteligenciu dieťaťa ovplyvniť negatívne. Životné podmienky väčšiny moderných spoločností však umožňujú globálny rast inteligencie v celosvetovom merítke (tzv. Flynnov efekt). Súčasné psychologické poznanie sa však negatívne stavia k úvahám o pôsobení rasy na inteligenciu. Na druhej strane sa možno stretnúť s rozdielmi medzi kultúrami. Napríklad ázijské deti (v Číne, Japonsku alebo v Malajzii) lepšie ovládajú matematiku a prírodné vedy než ich americkí alebo európski rovesníci, i keď výsledky IQ testov sú podobné (môže ich ovplyvňovať vyššia výkonová motivácia, účinnejšie formy vzdelávania alebo osobnostné vlastnosti ako je vytrvalosť, húževnatosť alebo silnejšia vôľa (Stevenson a Stigler, 1992).

Pomerne intenzívne diskusie vyvoláva aj používanie testov inteligencie. I bežnému pozorovateľovi je známe, že ľudia dosahujú rôznu úroveň schopností, kvôli ktorým sú rozdielne efektívni v škole, v podnikaní alebo v umení.

Aj ich ekonomická úspešnosť je často ovplyvnená formálnym vzdelaním. Prijatie do školy alebo získanie výhodného pracovného miesta často závisí od výsledkov intelligenčných testov. Jednoduché výkonové testy sa intenzívne používali už v staroveku (Sudca Gedeon, ako aj kráľ Šalamún aplikovali podľa Starého zákona jednoduché testy nielen pri výbere najschopnejších vojakov, ale aj pri výkone súdnych rozhodnutí). Čínski administrátori už roku 2200 pred Kr. pravidelne testovali mandarínov v tzv. siedmich umeniach, aby si boli istí, že sú dostatočne schopní vykonávať náročnejšie povolania. Dnes sú k dispozícii stovky testov, pomocou ktorých sa zisťuje úroveň manuálnych zručností, priestorovej predstavivosti, slovnej zásoby, matematických a hudobných schopností, tvorivosti, pamäti a inteligencie. Tieto testy sa však líšia spoľahlivosťou, validitou i jednoduchosťou administrovania. Mnohé z nich navonok prezentujú úroveň mentálnych schopností jednotlivca prostredníctvom intelligenčného kvocientu IQ. Hodnotu tohto kvocientu určuje pomer medzi chronologickým a mentálnym vekom. Mentálny vek sa zisťuje úspešnosťou v testových úlohách zodpovedajúcich danej vekovej kategórii. Avšak výsledky intelligenčných testov je nevyhnutné interpretovať veľmi opatrne. Pri ich používaní sa vyžaduje najmä vysoká spoľahlivosť testu, ale dosiahnuté skóre môže významne ovplyvniť aj motivácia, vzdelanie a prostredie klienta. K vážnym zlyhaniam môže dochádzať aj u ľudí so slabou znalosťou úradného jazyka, s obmedzeným slovníkom alebo s nedostatkom skúseností v situáciách, ktoré sú bežné pre príslušníkov strednej vrstvy.

Využitie inteligencie v praktickom živote môže byť ovplyvnené tzv. dysracionálnosťou. Ide o neschopnosť napriek dostatočnej inteligencii racionálne myslieť a primerane sa správať. Táto kognitívna funkcia môže vysvetľovať, prečo bystrí ľudia vstupujú do pyramídových hier, nadchýňajú sa iracionálnymi ideológiami a pseudovedami. Príčiny dysracionality sa hľadajú v nedostatočnom zvládnutí pravidiel a stratégií racionálneho myslenia, prípadne v negatívnom pôsobení emócií.

2 Múdrosť

Od múdrosti sa všeobecne očakáva dokonalé poznanie ľudských existenciálnych problémov, vrátane zmyslu života. Tento unikátny prístup vznikol už v staroveku, a preto podľa Knihy prísloví Starého zákona „*Šťastný je človek, ktorý našiel múdrosť*“. Podľa Platóna je múdrosť najvyššou ľudskou otázkou. Úvahy o múdrosti ako expertnej forme poznania vyplývajú aj zo samotného vymedzenia filozofie ako lásky, alebo hľadania múdrosti.

Sémantický význam múdrosti však zahŕňa viac než poznanie. Napríklad jazykové slovníky a encyklopédie už v 18. storočí pri vymedzení múdrosti opisovali nielen návyky jednotlivcov, ale aj schopnosť aplikovať svoje poznanie na rozvoj seba i ostatných.

Múdrost' je v rôznych disciplínach zatažovaná odlišnými konotáciami. Napríklad v náboženskej literatúre je spravidla spájaná so špecifickými hodnotami, vrátane transcendentálnych, kým sekulárne aspekty múdrosti zdôrazňujú skôr poznanie neistoty a rôznorodosť hodnôt. Pretože múdrost' je pojem značne komplexný, experti príležitostne uprednostňujú kolekciu múdrostí pred jednotlivou kvalitou.

Preto definícia múdrosti ako vedeckého konštruktú nie je jednoduchá. Ako vyplýva z vymedzenia filozofie ako hľadania a lásky k múdrosti, ide skôr o hľadanie ideálu, než o stabilný stav. Úžitok a uspokojenie jednotlivca nevyplýva ani tak z výsledku, ako zo samotného procesu hľadania.

Učebnice múdrosti bývajú koncipované v rôznych súvislostiach – teologických, filozofických, historických, sociologických, etnologických, antropologických a pochopiteľne, i psychologických. Najviac prác o múdrosti vychádza z nábožensko – teologických a filozofických tradícií. Táto koncentrácia vyplýva pravdepodobne z faktu, že podstata múdrosti, vrátane snahy o pochopenie závažných problémov ľudskej existencie, jej zraniteľnosť, nadväzujúca spiritualita, mravnosť a vrcholy poznania, boli jadrom náboženských a filozofických úvah už od počiatku ľudskej existencie, keď sa začali tvoriť organizované formy poznávania.

Psychológia sa až v posledných desaťročiach začala zaujímať o múdrost', najskôr ako o súčasť populárnej psychológie, neskôr ako o kognitívny fenomén. Pritom zaradenie múdrosti do repertoáru psychologického poznania nebolo jednoduché. Ako je známe, psychológia sa postupne rozvíjala v priebehu storočí, pričom sa najskôr venovala empirickým meraniam a aplikáciám poznatkov o psychomotorických funkciách. Komplexné témy ako múdrost', ale aj osobnosť alebo motivácia, neboli príliš populárne. Časom sa psychológia začala zaujímať o širšie aspekty ľudskej existencie, medzi ktoré vhodne zapadali aj zložitejšie fenomény. Preto je nevyhnutné uvažovať o tom, že psychológia môže prispieť k štúdiu múdrosti, najmä vďaka prepojeniu medzi humanitnými i prírodnými vedami, čo umožňuje nielen intuitívny, ale aj experimentálny prístup získavania poznatkov.

2.1 Múdrost' ako interdisciplinárny pojem

Múdrost' je fenomén, ktorý je na jednej strane komplexný a preto vyžaduje interdisciplinárny prístup, no súčasne prebieha v podmienkach, v ktorých činnosť psychológov neraz vyvoláva u vonkajších pozorovateľov nedôveru, najmä ak sa pokúšajú o experimentálne alebo empirické zvládnutie výskumného problému. Môže výskumnými paradigmami regulovaný psychológ primerane hodnotiť spirituálne a humanistické aspekty múdrosti? Zvládne primerane situácie, v ktorých sú predmet bádania a metody navigované, voľne parafrázujúc podľa L. Wittgensteina, ako lode na nočnom mori? Áno, je to možné. Tým, že sa problematika múdrosti zaradi do repertoáru vedeckej psychológie tak, aby sa filozofi, teológovia, sociológovia a iní humanitne orientovaní odborníci stali súčasťou výskumov a spolupracovali pri ďalších vedeckých analýzach.

Pri diskusiách o múdrosti väčšina ľudí reaguje pomerne pohotovo. Ich odpovede možno rozdeliť do troch skupín: 1. uvádzajú mená verejných alebo historických osobností, ktorých správanie slúži na ilustráciu múdrosti, 2. reprodukujú príslovia a aforizmy o múdrosti a 3. opisujú životné situácie, o ktorých predpokladajú, že kvôli svojej komplexnosti a neistote vyžadujú pri riešení múdrost'.

2.2 Múdri ľudia

Kto sú múdri ľudia, ktorých mená sa spomínajú ako verejné prototypy múdrosti? Pochopiteľne, že ich výber závisí od kultúrneho, etnického, profesionálneho alebo náboženského pozadia a často vyvoláva živé diskusie. Prečo nedochádza k výraznejšiemu súhlasu medzi účastníkmi? Najmä z dvoch dôvodov. Po prvé, pri diskusiách o jednotlivých nominantoch sa obvykle spomínajú aj ich chyby a slabosti, ktoré spochybňujú očakávanú múdrost' týchto ľudí (napr. u Konfucia sa obvykle pripomína jeho nevlúdnosť, u Sokrata neogabanosť, u Leonarda da Vinciho nespoľahlivosť a podobne). A po druhé, pozorovatelia si neraz vytvárajú predstavu takej vysokej a čistej úrovne ideálu, že žiaden reálny človek nedokáže tieto prehnané požiadavky primerane naplniť. Takáto múdrost' vo svojej čistej forme môže prežívať iba v idealizovanom stave. Pojem múdrosti, ako abstrakcie, sa vyskytuje aj v niektorých historických spisoch. Napríklad Konfucius v diskusiách o múdrom človeku systematicky odmietal opisovať jeho konkrétneho nositeľa. Ideálny typ je neraz súčasťou špekulatívnej teórie a preto sa nemusí vyskytovať v každodennom živote.

2.3 Príslovia a aforizmy

Iným príkladom múdrosti v každodennej komunikácii sú príslovia a porekadlá, prípadne aforizmy, ktoré uľahčujú chápanie komplexných a hlboko zakorenených kultúrnych javov. Podľa F. Bacona (1620) veľkosť, dôvtip a duch národa sa prejavuje v jeho prísloviach. Podobne A. Taylor (1931) konštatoval, že príslovia reprezentujú dôvtip jednotlivca a múdrosť všetkých ľudí. Podľa W. Miedera (1993) príslovia zaznamenávajú múdrosť vyjadrenú vo vete. Uvedení autori však tiež upozorňovali, že príslovia majú neistú alebo spornú empirickú validitu (napríklad, vyvoláva znalosť skutočne opovrhnutie?).

Príslovia sa líšia od aforizmov. Zatiaľ čo niektoré príslovia obsahujú inštrukcie pre reflexívne myslenie, ktoré by mohlo inšpirovať jednotlivca k určitému konaniu, aforizmy obvykle priamo inštruujú o tom, čo by sa malo urobiť. To znamená, že nabádajú, ako konať v konkrétnych situáciách každodenného života. V rôznych kultúrach sú všeobecne rozšírené dva múdroslovné aforizmy: „*vyspi sa skôr, než niečo urobíš*“ alebo „*pokús sa znova, tvoje šťastie sa môže zmeniť*“.

Treba však poznamenať, že aforizmy (alebo príslovia) samé o sebe nie sú múdrosťou. Po prvé, obsah prísloví zriedka korešponduje s empirickými dôkazmi. Po druhé, a to je dôležitejšie, individuálne položky týchto aforizmov pravidelne upozorňujú na určité čiastkové aspekty, ktoré súvisia s múdrosťou. Avšak múdrosť je dynamickým, neurčitým stavom a pri vyjadrovaní podstaty často ponúka protikladné tendencie. Preto neprekvapuje, že individuálne aforizmy uvádzajú príklady, ktoré si neraz odporujú. Napríklad príslovie „*šaty robia človeka*“ je v protiklade s tvrdením: „*neposudzuj knihu podľa jej obalu*“. Odhliadnuc od týchto problémov s významovou a empirickou validitou, príslovia môžu mať značnú vysvetľujúcu kvalitu. Výhoda prísloví a aforizmov spočíva napríklad v tom, že sú krátke a obsahujú vysoko koncentrované výroky formulované podľa zásad tzv. zdravého rozumu. Inou pozitívnou vlastnosťou prísloví je, že sú významovo a časovo pružné, ľahko sa prenášajú od témy k téme, od jazyka k jazyku, od historického obdobia k historickému obdobiu. Aby bolo príslovie účinné, musí obsahovať určité historické a významové zovšeobecnenia, aj keď konkrétny text a obsah sa môžu líšiť. Túto požiadavku ilustroval J. G. Kunstmann (1981), keď poukázal, ako príslovie „*zlý je vták, ktorý špiní do vlastného hniezda*“ zaznamenané už roku 1000 po Kristovi, sa používalo nielen v hlavných západných jazykoch, ale aj v ranej grécko – rímskej a egyptsko – semitskej jazykovej tradícii. Informácie prenášané prísloviami vyjadrujú vysokú úroveň poznania, ktorú možno využívať v konkrétnych situáciách.

Pri úvahách o významnom pôsobení prísloví a aforizmov nie je prekvapujúce, že sú pokladané za rané počiatky (od r. 2500 pred Kristom v Egypte a Mezopotámii) tzv. sapienciálnej literatúry. Napríklad V. Law (1995) upozornil, že v 7.storočí múdroslovná literatúra prenikla dokonca aj do latinskej jazykovedy. Mních Virgilius sa zaujímal o múdrosť prinajmenšom tak intenzívne, ako o primárnu tému knihy, ktorou bola gramatika.

Iným dôležitým zdrojom múdroslovných výrokov a aforizmov boli *Siedmi mudrci*, ktorí žili v 6. storočí pred Kristom. Výrok „väčšina ľudí je zlých“ predkladal Bias z Priene, „uvažuj o konci“ sa pripisuje Chilovi zo Sparty, „odmietaj extrémny a hľadaj zlatý priemer“ sa prisudzuje Kleobulusovi z Lindosu. Periander z Korintu hlásal, že „pre usilovných nie je nič nemožné“ a snáď najznámejším výrokom „poznaj sám seba“ sa preslávil Solón z Atén.

Propagácia múdroslovných prísloví pokračuje dodnes, vrátane obchodných aktivít a reklamných sloganov. Takýto charakter majú aj aktualizované zovšeobecnenia ako „*súčasná generácia budujú cesty, po ktorých budú kráčať ich nasledovníci*“. Pragmaticky pôsobia aj príslovia „*všetko má dve strany*“, „*čas je najlepší lekár*“ a podobne.

2.4 Definície múdrosti

Predpokladá sa, že na základe literárnych analýz (napríklad Baltes, 2005), možno vymedziť sedem prístupov k múdrosti: 1) múdrosť nastoľuje dôležité a zložité otázky a stratégie o základných otázkach zmyslu života, 2) múdrosť zahŕňa uvedomenie si limitov poznania a neistôt sveta, 3) múdrosť reprezentuje nadpriemernú úroveň poznania, posudzovania a poradenstva, 4) múdrosť tvorí poznanie s mimoriadnym rozsahom, hĺbkou a rovnováhou, 5) múdrosť zahŕňa perfektný súlad mysle a charakteru, akúsi spoluprácu poznania a cností, 6) múdrosť reprezentuje poznanie použité pre dobro a pohodu seba i iných ľudí, 7) múdrosť, hoci ju ťažko možno získať a vymedziť, ľahšie možno identifikovať, ak je manifestovaná v reálnych situáciách.

2.5 Ako možno rozlíšiť tieto jednotlivé prístupy k múdrosti?

Na základe tohto jednoduchého prehľadu možno vymedziť viaceré charakteristiky pôsobenia múdrosti v každodennom živote. *Po prvé*, múdrosť predkladá dôležité otázky, umožňujúce regulovať život a existenciálne podmienky, a tým sa odlišuje od iných foriem každodenného poznania. Múdrosť pokračuje bežný zdravý rozum a praktické poznanie fyzikálneho i sociálneho sveta.

Takéto poznanie je súčasťou múdrosti. Avšak múdrosť prichádza do kontaktu s problémami, ktoré sa týkajú významných existenciálnych situácií, ako sú regulácia a zmysel života. Preto múdrosť zahŕňa poznanie problémov, ktoré prekračujú poznanie toho, čo sme schopní porozumieť a zvládnuť. Pri obsahovom vymedzení zmyslu múdrosti možno podľa K. Jaspersa hovoriť o tzv. *Grenzsituationen* (hraničných situáciách).

Druhý prístup, zdôrazňujúci, že múdrosť zahŕňa poznanie limitov poznania a neistôt sveta naznačuje, že múdrosť nie je totožná s vedeckými a technologickými poznatkami. Poznanie vyplývajúce z múdrosti zahŕňa pochopenie limitov vedy, napríklad v situáciách, týkajúcich sa spirituality a zmyslu života, prípadne pochopenia podmienok, v ktorých ľudia žijú, to jest neznámeho i neistého. V tomto smere viacerí autori (Meacham, 1983) argumentovali, že podstatou múdrosti je poznanie limitov vlastného poznania. Avšak napriek obmedzeniam a neistotám možno očakávať, že múdrosť vedie človeka užitočným smerom. Napríklad k umiernenosti (prudencii), ktorá chráni pred rizikami vyplývajúcimi z prehnane rýchlych odpovedí a z príliš pohotových riešení.

Tretí znak, podľa ktorého je múdrosť nadradenou úrovňou poznania, posudzovania a poradenstva znamená, že múdrosť je to najvyššie, čo individuálne i sociálne myslenie môže dosiahnuť, a preto je často posudzovaná ako utopická, alebo božská vlastnosť. Múdrosť sa podobá ideálu, ku ktorému sa možno skôr priblížiť, než dosiahnuť. V každom prípade úroveň excelentnosti, prisudzovaná múdrosti, sa týka výnimočných činností, ktoré sú dosiahnuteľné len ojedinele.

Štvrtý prejav, podľa ktorého múdrosť je poznaním s mimoriadnou šírkou, hĺbkou a rovnováhou zdôrazňuje, že múdrosť pôsobí integračne, zameriava sa na celok a vyvažuje a zmierňuje jeho časti. Špecializované poznanie preto ponúka v užšom slova zmysle. Aristotelov výrok, že „*múdry organizuje*“, ktorý sa preniesol do moderných názorov o celostných a integračných štruktúrach a funkciách múdrosti (Oelmüller, 1989). Kontextová a celostná integrácia a rovnováha sa však dosahujú bez straty špecifik príkladu. Múdrosť v konkrétnej situácii posudzuje jednotlivé prípady s prihliadnutím k väčšiemu celku a predpokladá rovnováhu argumentov. Táto čiastková vlastnosť múdrosti je často identifikovaná ako poznanie z odstupu alebo nadhľadu, ako poznanie, ktoré zmierňuje alebo upravuje súčasnú realitu vo vzťahu k minulosti a budúcnosti, ako poznanie, nadradené nad emočnými a intelektuálnymi zložkami problému (Hartshorne, 1987).

Piaty prístup, podľa ktorého múdrosť reprezentuje dokonalý súlad medzi myšliou a charakterom, perfektnú organizáciu poznania a cnosti,

reflektuje názor, že múdrosť je viac, než bežné poznanie. Aby sa múdrosť prejavila, kognitívne, sociálne a motivačné atribúty osobnosti musia formovať celok mimoriadne excelentnosti. Chápanie múdrosti ako najvyššej formy integrácie mysle a duše vyplýva z religiózneho pôvodu pojmu múdrosti. Preto intenzita spojenia medzi predstavami a správaním je často ovplyvnená pôsobením medzi vedeckými (filozofickými) a náboženskými formami múdrosti (Waldenfels, 1988). Na druhej strane v Západnej Európe vplyvom historického súboja medzi filozofiou (vedou) a náboženstvom vznikli pojmy múdrosti, rezervované skôr pre teoretické aspekty mysle, než pre integrovaný celok mysle a správania.

Šiesta predstava, že múdrosť je poznaním, vyvolávaným a využívaným kvôli pohode seba i iných, upozorňuje podobne ako štvrtý znak, na slabé spojenie medzi dispozíciou k múdrosti a motivačným cieľom múdrosti. Múdrosť nie je poznaním využívaným len v prospech jednotlivca. Skôr indikuje vysokú úroveň pôsobenia nielen v záujme vlastného vývinu, ale aj rozvoja iných ľudí. Múdrosť sa preto pokladá nielen za osobné, ale aj skupinové dobro. Tento prejav vyzdvihuje morálnu dimenziu múdrosti (Kekes, 1995). Zjednodušené možno konštatovať, že múdrosť sa pokladá za „*vlastnosť božiu a nie diablovu*“, atribút kráľov, zaujímavých sa o blaho svojich poddaných a nie diktátorov, využívajúcich machiavellistické stratégie manipulácie s ľuďmi, schopnosť poradcu poskytovať dobré rady ľuďom v ťažkej životnej situácii a nie kvôli uspokojeniu vlastných potrieb. Krátko povedané, poznanie zlého alebo sebecky orientovaného človeka, napriek primeranému expertnému chápaniu jednotlivých súvislostí, nie je hodnotené ako múdrosť. U múdrosti sa predpokladá poznanie, realizované dobromyseľnou a nie nečestnou alebo zlomyseľnou osobnosťou.

Siedmy znak, podľa ktorého múdrosť možno ťažko dosiahnuť, ale ľahšie identifikovať, ak je manifestovaná vonkajším správaním znamená, že múdrosť bez ohľadu na mimoriadnu úroveň excelentnosti je súčasťou každodennej reality a osobného prežívania. To znamená, že nepôsobí mimo reálneho života, je súčasťou určitej kultúrnej mentality a sebaobrazu jednotlivcov. Ako je všeobecne známe, z výskumov pamäti a učenia vyplýva, že určité epizódy možno ľahšie identifikovať, než reprodukovať. Podobná situácia platí i pre múdrosť. Aj v prípadoch, keď sami nie sme schopní múdrosť iniciovať, usilujeme o jej hľadanie a poznanie. Múdrosť, napriek svojej výnimočnosti a dôkladnosti, nie je úplne skrytá, aby ju chápali iba vybraní jednotlivci. Naopak, všetci sú do určitej miery s múdrosťou spojení. Aj keď v rôznom stupni, identifikujú sa a vnímajú jej výzvy a registrujú jej stopy. Preto je múdrosť súčasťou sociálnej interpretácie sveta.

2.6 Iné prejavy múdrosti

Okrem týchto zdanlivo univerzálnych prejavov múdrosti možno uvažovať aj o iných súvislostiach. Do popredia záujmu sa dostávajú typy múdrosti. Keďže funkcia múdrosti je značne komplexná, nie všetky jej zložky spolupôsobia v jednom smere. Preto sa uplatňuje potreba vymedziť jednotlivé typy, držiace kľúče k rôznym aspektom múdrosti. Ide o plný rozsah teoretických a praktických schopností, alebo o určité spektrum relevantných emócií, vrátane melanchólie a optimizmu. A. Assmann (1991) na základe historických analýz rozlišovala múdrosť rodičovsko - autoritatívnu, súdnu alebo kráľovskú, magickú a skeptickú.

Iné typy múdrosti ponúka sapienciálna literatúra Starého zákona, ktorá zachytávala rozdielne spôsoby uvažovania o kľúčových životných problémoch.

Významným aspektom múdrosti, ktorý možno zaradiť medzi univerzálne kategórie je sociálne chápanie, ktoré naznačuje, že múdrosť je skupinovým poznaním. Z toho vyplýva, že múdrosť je charakteristickým znakom kultúrnej evolúcie. Sociálne poznanie zahŕňa rôznorodé aspekty a štýly poznávania a správania. Na druhej strane nemožno odmietnuť ani individuálne stránky múdrosti, ilustrované najmä silným dôrazom na múdrych jednotlivcov typu Šalamúna.

Medzi osobnostnými premennými, podstatnými pre múdrosť, sú aj také psychické funkcie ako reflexivita a skepticizmus. V iných súvislostiach P. B. Baltes (2005) upozornil na pôsobenie „konštruktívnej melanchólie“.

Uvádza sa tiež, že múdrosť prekonáva extrémny a reprezentuje tendenciu k optimálnym výkonom, k čomu prispieva primeraná reflexivita jednotlivca. Pozornosť sa venuje aj prezentovaniu metafyzických tém, ako sú otázky existencie Boha. Je známe, že najmä v tradícii náboženských a filozofických predstáv niektorí bádatelia rezerovali pojem múdrosti skôr pre metafyzické prežívanie, než pre praktické stránky každodenného života. Z historického hľadiska ide o podobnosť medzi teoretickou a praktickou múdrosťou.

Tiež možno diskutovať o tom, nakoľko každodenné a vedecké koncepcie múdrosti vyžadujú ďalšiu špecifikáciu prelínania poznania a správania. Majú sa napríklad múdri jednotlivci obmedziť iba na demonštráciu svojho nadpriemerného poznania, alebo je nevyhnutné, aby ho využívali k poradenstvu, a najmä k optimálnemu riadeniu svojich vlastných životov? A zaiste sa vyskytujú historické variácie múdrosti vzhľadom na kultúrne regióny vo svete, v ktorom poznanie a správanie formujú integrovanú štruktúru.

2.7 Praktická múdrosť v každodennom živote

Doterajšie úvahy o múdrosti sa možno zdajú mierne elitárske. Preto je treba pripomenúť, že múdrosť sa neobmedzuje len na veľmi vysokú úroveň výkonu (výnimčnosti), ale tiež na situácie, ktoré sa týkajú takých dôležitých vecí ľudskej existencie, ako sú zmysel a optimálna regulácia každodenného života.

Múdrosť sa spomína aj v širších a voľnejších súvislostiach, najmä vzhľadom na špecifické skúsenosti jednotlivcov. Preto sa neraz hovorí o múdrosti vedca, finančného experta, futbalového trénera, učiteľa alebo politika. Napriek tomu však „múdry“ učiteľ, alebo „múdry“ vedec môžu byť od skutočnej múdrosti značne vzdialení. Skutočne múdry učiteľ, alebo vedec (prípadne iný profesionál), musia demonštrovať svoje špeciálne schopnosti v širších súvislostiach, než je ich úzka profesionálna odbornosť. „Múdra“ stará matka môže byť vďaka svojmu bližšiemu vzťahu k regulácii individuálnych životov k múdrosti bližšie, než „múdry“ vedec. Vysoká úroveň profesionálnej špecializácie nie je sama o sebe dostatočným kritériom múdrosti.

Ak sa uvedení špecialisti chcú priblížiť k podstate múdrosti, musia demonštrovať svoje špecifické schopnosti a poznanie v súvislostiach, ktoré sa približujú k dôležitým a zložitým problémom ľudskej existencie. Inak povedané, skutočná múdrosť pôsobí tak, že špecifickú formu profesijnej expertnosti kombinuje s komplexným poznaním, spájajúcim určitú špecializáciu so širšími otázkami ľudskej existencie. Hranice medzi skúsenosťami a múdrosťou nie sú detailne vymedzené.

2.8 Každodenný život dospelých a múdrosť

Je známe, že vyšší fyzický vek prináša viaceré životné problémy, ktorých riešenie vyžaduje múdrosť, alebo aspoň využívanie múdrych rád. Hoci pre jednotlivca je aj v skorších fázach života takáto pomoc užitočná, v priebehu dospelosti sa jej intenzita a frekvencia zvyšuje. Popri rastúcom počte problémov stúpajú nároky na ich riešenie. Je nevyhnutné zvládať požiadavky a konflikty spojené s rodičovstvom a profesijným uplatnením, prekonať vlastné biologické limity, hodnotiť otázky generačnej stability a zmeny, alebo predvídať svoje vlastné prístupy k úspešnému starnutiu, navzdory zvyšujúcej sa biologickej zraniteľnosti. Riešenie týchto otázok vyžaduje vyššiu úroveň poznania ľudských problémov – to jest múdrosť.

V priebehu stredného veku naberá štruktúra každodenných skúseností nové kvality a komplikácie. Pri ich hľadaní možno vymedziť viaceré

charakteristické premenné: 1) odkaz dospelosti a dlhého života, 2) multigeneračná dynamika, 3) postupný posun od blízkosti narodenia k približovaniu sa smrti, 4) hromadenie nedokončených povinností, 5) neočakávané životné okolnosti a sociálne zmeny, 6) vyvažovanie životných prínosov a strát, 7) hľadanie zmyslu života.

2.9 Ako možno stručne charakterizovať jednotlivé situácie?

Odkaz dospelosti a dlhého života vyplýva zo zvyšovania zložitosti jednotlivcovho vnútorného sveta v priebehu dospelosti, koncentrácie zodpovedností v priebehu života, ale tiež z kvantity životnej histórie a ich psychických dôsledkov. Ako vyplýva z jednotlivých biografí, ľudia si v súlade so zvyšujúcim sa vekom postupne ukladajú viac informácií do dlhodobej pamäti, viac zvažujú, koordinujú a hodnotia. Role dospelých v rodine i v profesijnom živote vyvolávajú rôzne výzvy a prežívanie zvýšenej zodpovednosti. Starnutie tiež vedie k dlhšej a bohatšej minulosti, ľudia žijú dlhšie a komplexnejšie. Tie isté úvahy možno aplikovať na plánovanie budúcnosti. Pri úvahách o budúcnosti, vrátane zmenšujúcich sa horizontov, sa tieň minulosti postupne predlžujú.

Multigeneračná dynamika zahŕňa rodiny, sociálne siete a historickú zakotvenosť. V priebehu dospelosti dochádza ku konfrontácii s rozširujúcou sa víziou generačnej zodpovednosti a historickej spolupatričnosti. Napríklad, role rodičov sa môžu rozširovať počínajúc starosťou o vlastné deti, po zodpovednosť za starnúcich rodičov, alebo za podriadených, ktorým slúžia ako zamestnávateľia, učitelia alebo supervízori. Táto predlžovaná vízia rozširuje pochopenie zložitosti a alternatív sociálnych sietí, v ktorých život prebieha. Navyše, v priebehu stredného veku sa menia predchádzajúce perspektívy - odstup od narodenia sa postupne presúva k odstupu od smrti. V nižšom veku slúži ako referenčný rámec odstup od narodenia, zatiaľ čo neskôr sa ako významná zložka časovej perspektívy postupne presadzuje približovanie sa ku konečnému limitu, to jest k smrti. Tento prechod zvyšuje tlak na výber priorit a na prehodnocovanie zmyslu života.

Ďalším dôsledkom dlhšieho života je hromadenie nedokončených úloh. Minulosť ešte prebieha, zoznam nie je úplný, prichádzajú ďalšie životné úlohy. Predchádzajúce životné role ako sú rodičovstvo a výchova, nie sú ešte naplnené. Pokračujú a niekedy sa zdajú nekonečné. Keď sa k nim priradia role, charakteristické pre starnutie, jednotliviec neraz čelí požiadavkám, ktorých je viac, než pôvodne predpokladal. A sú medzi nimi aj životné situácie a plány,

ktoré nie je schopný realizovať. Starnutím neúplné časti životov naberajú nové formy rekonštrukcie a improvizácie.

Neočakávané životné situácie a sociálne zmeny sa týkajú prežívania udalostí, ktoré pôvodne neboli plánované. Viaceré z nich sú pomerne zriedkavé (ako napríklad výhra v lotérii, alebo rozvod). Niekedy vonkajší pozorovateľ mylne predpokladá, že neočakávané udalosti ako automobilové nešťastia alebo rozvody, sú skôr pravidlom než výnimkou. Jednotlivci postupne akceptujú realitu, prejavujúcu sa úbytkom fyzických síl. Aj keď nechtiac, konfrontujú sa so svojimi biologickými limitmi a chorobami. S postupujúcim vekom citlivejšie vnímajú choroby a umieranie rovesníkov. Tieto neočakávané udalosti kladú značné nároky na ich zvládnutie a vyžadujú vysokú úroveň zrelého myslenia.

V súlade s takýmito negatívnymi udalosťami pôsobia aj sociálne zmeny v spoločnosti. Historické zmeny v technológiách kladú zvýšené nároky na inteligenciu i kompetenciu dospelých vo všeobecnosti, ale aj na prežívanie vlastnej efektívnosti. Hodnoty a kultúrne normy predstavované postojmi k sexuálnej orientácii, k rodine, manželstvu, práci a k odpočinku, sa postupne vyvíjajú. Vývin neraz ovplyvňujú aj mladšie vekové skupiny, ktoré tieto zmeny pokladajú za prirodzenú súčasť noriem svojej generácie. Pre starších ľudí však sociálne zmeny neraz predstavujú odpútanie od minulosti a niektoré znamenajú konfrontáciu s doterajšími skúsenosťami s riadením vlastných životov.

Dlhší život a starnutie tiež vedie k hlbšiemu prežívaniu a pochopeniu dynamiky medzi životnými prínosmi a stratami. Prínosy, predpokladané alebo skutočné, sú v popredí záujmu nižších vekových skupín. Predlžovaním života sa pozornosť presúva. Jednotlivec sa usiluje udržať súčasný stav a vyhnúť sa stratám. Rovnováha vyššieho veku vyžaduje novú kvalitu reflexivity, ktorá reprezentuje rastúce pochopenie úlohy utrpenia, vrátane jeho pozitívnych stránok, akými je napríklad akceptácia vlastnej konečnosti a obmedzenosti.

Hľadanie zmyslu života je snáď najvýraznejšou manifestáciou v úsilí o dosiahnutie životných cieľov. Zmysel života vyjadruje „celostnú“ podstatu a účel vlastnej existencie. Tvárou v tvár náročným životným situáciám vysokej zložitosti, akými sú rovnováha medzi prínosmi a stratami, alebo predstavy o budúcnosti, sa jednotlivec zameriava na vytvorenie rovnováhy medzi minulým, súčasným a budúcim životom. Reflektovaním svojich hodnôt a zmyslu života sa usiluje prekonať obmedzenia svojho starnutia.

Prečo tieto úvahy o priebehu stredného a vyššieho veku súvisia s múdrosťou? Najskôr preto, že definície múdrosti sa týkajú takého druhu poznania, ktoré úspešne zvládava zložité, ale neurčité životné situácie. Aj súčasný rozvoj

pozitívnej psychológie smeruje k hľadaniu pojmov podobných s múdrosťou, pojmov, ktoré sú určené na vyjadrenie vrcholov ľudského vývinu.

2.10 Vedecké zarámovanie psychológie múdrosti

Pri štúdiu múdrosti možno identifikovať prinajmenšom štyri pojmové línie. Po *prvé* sa usudzuje o kultúrnej i historickej významnosti múdrosti. Múdrosť sa chápala ako druh štandardu identifikujúceho a symbolizujúceho hlbokú túžbu vyzdvihnúť vyššie kvality ľudstva. História múdrosti je preto neko-
nečná. Je súčasťou neprerušovanej evolúcie a rozvíja sa hlavne v obdobiach kríz alebo nových výziev. Ako naznačuje P. B. Baltes (2005) v Nemecku sa v osemdesiatych rokoch minulého storočia záujem o múdrosť výrazne zvýšil. Verejnosť bola nespokojná so stavom nemeckej spoločnosti a pokúšala sa o nápravu. Podobné tendencie sa prejavujú aj v súčasnej slovenskej spoločnosti. Téma múdrosti vstúpila do popredia spolu s výzvou o všeobecné oživenie úlohy humanitných vied pri udržaní predností súčasnej civilizácie a primeranom usmernení kultúrnej evolúcie. Preto možno predpokladať, že záujem o múdrosť je historicky podmienený.

Druhým dôvodom vedeckého štúdia múdrosti je, že je prejavom dokonalosti v osobnom i intelektuálnom vývine. Aj keď sa v našej kultúre múdrosť zatiaľ príliš formálne nevyhľadáva, napriek tomu po nej túžime a obdivujeme ju u iných. Postup k múdrosti znamená postup k vyšším stupňom vývinu.

Múdrosť ako prejav dokonalosti je aplikovaná nielen na individuálne životy, ale aj na sociálnu komunikáciu. Čo vlastne znamená vystupovať múdro ako politický vodca, ako sudca, prípadne profesionál vo verejných službách? Múdrosť zrejme znamená viac než len bežnú aplikáciu pravidiel vo forme zákonov, alebo sociálnych noriem. Zdá sa, že zahŕňa špecifickú schopnosť identifikovať dôležité faktory a umiestniť riešené problémy do širších vecných a časových súvislostí. Keď učitelia v rôznych historických obdobiach a kultúrach upozorňovali na tieto otázky, robili to vzhľadom na obmedzenia a príležitosti, ktoré im ich spoločenstvá umožňovali. Napríklad kresťanskí filozofi často spájali múdrosť so svätosťou. Historický proces sekularizácie bol na druhej strane často spájaný viac s vysvetľovaním pojmov ako sú rovnosť, kultúrny pluralizmus a spravodlivosť. Môže sa múdrosť primerane presadzovať v týchto sekularizovaných diskusiách? Je tento pojem užitočný na opis poznania podmienok a vhodných spôsobov optimalizácie ľudských životov a spoločnosti?

Tretou príčinou vedeckého štúdia múdrosti je hľadanie pozitívnych znakov starnutia. Postupom času sa čoraz viac bádateľov zapája do štúdia ľudí vo vyššom veku. Zatiaľ čo v biologických koncepciách sa starnutie vymedzuje skôr ako obdobie straty a úpadku adaptívnej kapacity, sociálni psychológovia sa usilujú skôr o hľadanie vývinových a progresívnych aspektov starnutia. Vyšší vek nemusí nutne znamenať len straty, ale aj prínosy.

Súčasným empirickým výskumom zatiaľ neprinášajú dostatok dôkazov o pozitívnych zmenách vo vyššom veku. V psychológii sa väčšina dostupných vedeckých dôkazov o starnutí sústreďuje na straty (napríklad inteligencie a pamäti). K podobným záverom dospievajú aj probandi v implicitných výskumoch starnutia. Vyšší vek nie je hodnotený ako obdobie bohaté na pozitívne ciele a závery.

Lepšie chápanie múdrosti môže napomôcť k identifikovaniu tých aspektov starnutia, ktoré umožňujú vo vyššom veku registrovať aj určité prínosy. Múdrosť tiež slúži ako prototyp cieľov, ktoré možno dosiahnuť vo vyššom veku a o ktoré sa možno trvale usilovať. Pri ich vymedzení sa využíva aj zrelosť jednotlivca. Žiaľ, pojem zrelosti (ani zreleho myslenia) zatiaľ nie je v psychológii dostatočne rozšírený.

Keď sa vývinoví kognitívni psychológovia začali zaujímať o vekové súvislosti myslenia, začali porovnávať starších jednotlivcov s mladšími prostredníctvom úloh, ktoré boli charakteristické skôr pre mladších a dospelých (ako je napríklad rýchle spracovanie a reprodukcia nových informácií). Vzhľadom na vekové súvislosti výskumníci tiež skúmali, nakoľko môže starnutie priniesť nové pohľady na kognitívne i emočné aspekty a špecializácie. Navrhovaním výskumných zámerov, opierajúcich sa o riešenie úloh vyplývajúcich z foriem myslenia, sformulovaných vzhľadom na požiadavky dospelého veku, ako sú dialektické a relativistické usudzovanie, vznikli dodatočné argumenty pre moderné chápanie múdrosti ako vývinovo - psychologickéj témy. Podobne aj vývinoví psychológovia skúmajú, ako jednotlivci pristupujú k plánovaniu a koordinovaniu svojich životov.

Štvrtou príčinou vedeckého skúmania múdrosti je, že predstavuje hodnotnú organizačnú stratégiu usudzovania o živote a spojenia inteligencie a cností pri dosahovaní dokonalosti. Psychológovia sa usilovali o prekročenie mikroštruktúry spracovania informácií a rozhodovania, o výber tém, vhodných pre analýzy. Niektorí výskumníci podozrievajú experimentálnych psychológov, že sa vyhýbajú analýzám komplexných aspektov každodenného života. Avšak v súčasnosti sa začínajú prejavovať teoretické i empirické trendy, spájajúce kognície a emócie, ako aj inteligenciu a osobnosť do jedného „*prúdu vedomia*“, ktoré validnejšie vyjadrujú komplexnosť každodenného života.

Inou ilustráciou je úsilie prostredníctvom výskumu racionality skúmať úlohy a podmienky každodenného fungovania, ktoré reflektujú vysokú neistotu.

2.11 Je psychológia múdrosti reálna?

Je známe, že väčšina prác o múdrosti má skôr teoretický a špekulatívny, než empirický charakter. Možno prekvapuje pomerne limitovaný počet empirických prác z tejto oblasti, aj keď mnohé intuitívne očakávania a teoretické argumenty svedčia o tom, že múdrosť je významný fenomén. Na druhej strane možno argumentovať, že doposiaľ používané psychologické pojmy a metódy jednoducho neboli prispôbené úlohám takejto zložitosti. Možno aj preto výskum v psychológii múdrosti pravdepodobne prekračuje limity toho, čo psychologicko - empirické analýzy môžu dosiahnuť.

Na druhej strane nepochybne možno dosiahnuť viac. Aj keď niektorí pozorovatelia spochybňujú úsilie o štúdium múdrosti. Čo vyvoláva ich skepsu? Po prvé presvedčenie, ako sme už uviedli vyššie, že múdrosť je predstavou o vysokom ideály, o určitej utópii. Ideály a utópie sú síce otvorené hodnoteniu, avšak nevyhnutne nie sú reálnym faktom. Po druhé, dokonca aj keď múdrosť pôsobí ako realita, neraz odoláva jednoduchým analýzám. Niektorí jednotlivci vidia v múdrosti fenomén, ktorý je skrytý ľudskému poznaniu, ako niečo posvätné, čo je nedostupné a nevysvetliteľné vedeckými analýzami. Ako sa uvádza v dialógu Buddhu, múdrosť je „*nepredstaviteľná, neporovnateľná, nemerateľná...vec, ktorá je rovnocenná s neprekonaným*“ (E. Conze, 1975). Úsilím o transparentnosť múdrosti a pokusom o jej vedecké poznanie možno zmeniť jej základy. Takýto skepticizmus si vyžaduje pozornosť. Aj keď súčasné výskumy si snáď nezasluhujú ostrú kritiku, akej sa im dostalo od filozofa J. Kekesa (1995) konštatovaním, že psychologické výskumy múdrosti sú len málo sľubné. Aplikovanie vedeckej metódy na určitý jav nevedie samé o sebe k bezprostredným poznávacím prínosom. Napríklad zlyhať možno už pri „*operacionalizácii*“ merania múdrosti.

Aj keď kritické poznámky nemusia nevyhnutne limitovať psychologické prístupy k múdrosti, v každom prípade by však mali viesť k opatrnosti. Napríklad pri rozlišovaní, či múdrosť predstavuje skôr poznanie alebo cnosť. Najmä pri posudzovaní kultúrno-historických súvislostí múdrosti.

Je pravdou, že výskum múdrosti neraz vedie k okamžitým nedorozumeniam. Najmä preto, že empirické vedy majú limity, ktoré nedokážu preklenúť. Zaiste, pri psychologickom posudzovaní múdrosti sa jav hodnotí podľa novej množiny pravidiel a princípov, ktoré sa týkajú modernej psychológie. Naše

úsilie z tohto dôvodu môže zlyhať alebo viesť k vzdalovaniu posudzovaného javu od každodenných presvedčení alebo kultúrne – historického dedičstva.

Tieto nábádania k opatrnosti nemusia vyvolávať výrazný pesimizmus. Skôr by mali motivovať k úspešným výskumom. Napríklad možno zvoliť dva prístupy k analýze, nakoľko je psychológia múdrosti v súlade s kultúrne - historickými poznatkami o múdrosti a každodennými osobnými presvedčeniami. Porovnávajú sa údaje o explicitných i implicitných teóriách múdrosti. Čo si vlastne laici i experti myslia o múdrosti? Ako ju možno získať? K čomu je múdrosť dobrá? Ako takýto prístup umožňuje zistiť, nakoľko psychologicky odvodené koncepcie múdrosti udržiavajú kontakt s javom, vybraným na pozorovanie. Na šťastie mnohé empirické pokusy boli pri psychologickom štúdiu múdrosti takto zamerané. Pozornosť sa doposiaľ menej venovala analýzam správania a prežívania múdrych ľudí, než zbieraniu údajov o tom, čo si ľudia vo všeobecnosti o múdrosti myslia.

Záver

Je známe, že niekedy rôznorodosť pojmov múdrosti v prirodzených jazykoch vyvoláva v pozorovateľoch až nadmerné očakávania, ktoré výskumník nedokáže celkom splniť. Napríklad, ako možno prakticky využiť poznatky o múdrosti pri vlastnom kognitívnom vývine, pri obohacovaní života alebo pri nachádzaní zmyslu svojho života. Na túto požiadavku upozornili viacerí experti (napríklad R. M. Restak, 1997). Preto interpretácie múdrosti ako psychologického fenoménu obsahujú aj predstavy o podstate múdrosti a o jej dosiahnuteľnosti či už jednotlivcami alebo sociálnymi skupinami. Vhodné teórie by mali ponúkať návody, prostredníctvom ktorých možno organizovaným spôsobom múdrosť dosiahnuť.

Ďalšie očakávanie, ktoré nemožno vždy splniť, sa týka špecifikácie hodnôt, ktoré sa majú akceptovať a nedostatkov, ktorým je žiaduce sa vyhnúť, pričom tieto hodnoty sú jadrom múdrosti. Aké hodnoty musí jednotlivec prijať pre dosiahnutie múdrosti? Aké hodnoty umožňujú nájsť zmysel života? Aké sú osobnostné charakteristiky múdrych ľudí? Aké motívy, dispozície a úsudky je nevyhnutné odmietaf? Odpovede na tieto otázky nie sú pochopiteľne jednoduché a vyžadujú značné poznávacie úsilie. Preto múdrosť pochopiteľne predpokladá záujem o mentálnu reprezentáciu hodnôt, schopností i nedostatkov jednotlivca. Je známe, že mnohé koncepcie múdrosti sú zamerané na tieto otázky.

Psychológia však nie je prísne normatívnou vedou o hodnotách a nedostatkoch, akou je filozofia, politické vedy alebo teológia. Ako je známe, cieľom psychológie je špecifikovať podmienky, za ktorých dochádza k psychickej regulácii správania a prežívania, bez nevyhnutného vymedzenia, čo je z hodnotového hľadiska najlepšie alebo najhoršie.

Psychológovia pochopiteľne patria do menších i väčších sociálnych skupín a ako súkromní občania prijímajú sociálne normy a očakávania. Akceptácia individuálnej a kultúrnej rôznorodosti v prežívaní hodnôt je pre múdrosť podstatná.

Tieto konštatovania nedostatku normatívnych tvrdení nie sú prijímané jednoznačne, pretože psychologické koncepcie múdrosti môžu obsahovať určité množstvo preskriptívnych informácií, ktoré sa prekrývajú s psychologickými požiadavkami. Napríklad možno argumentovať, že táto minimálna požiadavka zahŕňa otázky kultúrnej tolerancie (demokracie, slobody a pod.) a venuje pozornosť zblížovaniu spoločného i osobného dobra.

Konečne, skúmanie múdrosti môže prispievať k organizácii kognitívnej heuristiky, spojenej s múdrosťou. Táto heuristika koordinuje poznatky a cnosti umožňujúce dosahovanie ľudskej excelentnosti. Použitím takto organizovanej heuristiky múdrosti možno kritickejšie reflektovať úsudky, ktoré si vytvárame o sebe i iných, primerane analyzovať a organizovať zložité situácie a v konečnom dôsledku lepšie radiť ľuďom, ktorí sa nachádzajú v rôznych záťažových situáciách.

L I T E R A T Ú R A

- ASSMANN, A. (1991) *Weisheit: Archäologie der literarischen Kommunikation III*. München: Wilhelm Fink Verlag
- BACON, F. (1620/1974), *Nové organon*. Praha, Svoboda
- BALTES, P. B. (2005) *Wisdom as orchestration of mind and virtue*. Berlin: Max Planck Institute of Psychology
- CONZE, E. (1979) *The large sutra on perfect wisdom*. Berkeley: University of California Press
- GOLEMAN, D. (1995) *Emotional intelligence*. New York: Bantam Books
- HARTSHORNE, C. (1987) *Wisdom as moderation: A philosophy of the middle way*. Albany: State University of New York Press
- HASS, A. (1999), *Morální inteligence*. Praha: Columbus
- KEKES, J. (1983) *Moral wisdom and good lives*. Ithaca: Cornell University Press
- KING, D.B., DECICCO, T.L. (2009) A viable model and self-report measure of spiritual intelligence. *The International Journal of Transpersonal Studies*, 28, 68 - 85
- KUNSTMANN, J. G. (1981) The bird that fouls its nest. In W. Mieder, A. Dundes (Eds.), *The wisdom of many: Essays on the proverb*. New York, Garland Publishing

- LAW, V. (1995) *Wisdom, authority and grammar in the seventh century*. Cambridge: Cambridge University Press
- MEACHAM, J. A. (1983) Wisdom and the context of knowledge: Knowing that one doesn't know. In D. Kuhn, J.A. Meacham (Eds.), *On the development of the developmental psychology*.
- MIEDER, W. (1993) *Proverbs are never out of season*. New York: Oxford University Press
- OELMULLER, W. (1989) *Philosophie und Weisheit*. Paderborn: Schöningh
- PENG, K., NISBETT, R. E. (1999) Culture, dialectics, and reasoning about contradictions. *American Psychologist*, 54, 741-754
- RESTAK, R. M. (1997) *Older and wiser: How to maintain peak mental ability for as long as you live*. New York: Simon and Schuster
- STEVENSON, H.W., STIGLER, J.W. (1992) *The learning gap*. New York: Summit Books
- TAYLOR, A. (1931) *The proverb*. Cambridge: Harvard University Press
- WALDENFELS, H. (1988) *Lexikon der Religionen*. Freiburg im Breisgau, Herder.

ACTA PSYCHOLOGICA TYRNAVIENSIA 21

EDITOR

Doc. PhDr. Marián Špajdel, PhD.

VYDAVATEĽ A TLAČ

Spolok Slovákov v Poľsku
v spolupráci s Filozofickou fakultou
Trnavskej univerzity v Trnave

Towarzystwo Słowaków w Polsce
ul. św. Filipa 7, 31-150 Kraków
zg@tsp.org.pl, www.tsp.org.pl

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
+421 33 5939303
katpsych@truni.sk, fff.truni.sk

© Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2017

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2017

ISBN 978-83-8111-026-6